

ובלתי־יהודים. היא מעין תפלה לטובת הנושאת ממש כנוסח βοήθει השכיח ביותר. ננסה לקבוע את זמנה של הקמיעה. לפי צורת האותיות: E, C העגולות למחצה, ה־A המיוחדת, לפי M, Ω, N־אפשר לקבוע את זמנה של הכתובת הן לסוף המאה הג' והן לסוף המאה הה' לספה"נ בקירוב. אולי אפשר לאחרה עוד יותר. הואיל והטכניקה של חריתת האותיות מביאה לידי קווים עבים למדי, מתהוות צורות הדומות ביותר לאלה של התקופה הביזנטית בנות המאה הה' והו' לספה"נ. אין להעזי לקבוע בדיוק גדול יותר את זמנה של הקמיעה. ייתכן, כי החריתה במתכת הביאה לידי צורות מטעות. כאן מתאמת מה שניכר יפה בלוחות של Welles³², כי הצורות הביזנטיות הן מעין חזרה אל הצורות הקדומות יותר כדי מאתיים שנה. הנוסחה ὑπερ σωτηρίας נמצאת גם בתקופה מאוחרת, במאה הו'.

עצם הנוסחה הזאת בכל יוונותה אינה בודדת בעולם המזרחי. בספרו של I. A. Montgomery נמצאים ביטויים מעין: אסותא מן שמיא³³, ואחר־כך באים שמות האנשים שלטובתם נכתבו הלחשים. באותו הטכסט בסופו³⁴ אנו קוראים: ה' ישמורכה מכל רע ישמר את נפשך. קמיעה אחרת מתחילה: דנא קמיעה לאסותה דזהדה...³⁵. ועוד קמיעה שבראשה כתוב: אסותה... ונטרתה... תעודות אלה הן — לדעת מלומדים שונים — בנות המאה הה' — הט' ³⁶, אך מונטגומרי נוטה לקבעם רק עד 600 לספה"נ בקירוב³⁷. על־כ־פנים מוכיחות הן שביטוי יווני זה, הרשום בקמיעה שלנו, אף־על־פי שלבושו הליני, אינו סותר את האמונות שהיו מקובלות על העולם המזרחי.

(32) ר' Kraeling, *Gerasa*, pp. 359 foll.

(33) ר' *Univ. of Pennsylv., The Museum. Publ. of the Babyl. Sect. III, Aramaic*

Incantation texts from Ntppur, Philadelphia, 1913, p. 174, No. 12, l. 1

(34) שם, שו' 12. (35) שם, ע' 165, מס' 10.

(36) שם, ע' 102. (37) שם, עמ' 105.

חותם לפת ולגבינה של ישראל

(בן התקופה הפאטמית)

מאת מ. נרקיס

ברשות הד"ר א. ריפנברג בירושלם, נמצא חותם של עץ אשכרוע שצורתו כצורת סליל משוטח ובגבו חרק. קטרו 50 מ"מ ועביו 14 מ"מ וחקוקה בו מתוך שיקוע כתובת בת שלוש שורות, שהראשונה בהן כתבה עברי והשתיים האחרונות — כתבן כופי (ר' לוח ה', ציור 3) ¹¹. הקריאה היא:

1. ברכה

2. אברהים بن اسحاق

3. العلسي

(1) יידידי הד"ר א. ריפנברג הרשני בטובו, וכדרכו תמיד, לפרסם חותם זה—תודתי לו.

כלומר: ברכה / אבראהים בן אסחאק / אל פליסי (2).

חותם זה נרכש במצרים ואף נמצא בה — בני מינו מצויים שם בשפע בכלל —
ומוכרו הצביע עליו כעל סליף לחוטים, ובתורת סליף הוצג החותם בתערוכת התעשייה
והמלאכה בארץ-ישראל ובשכנותיה בימי קדם של חברתנו בכינוס השלישי בחיפה,
ולאחר-מכן בירושלים, בין מערכת כלי האריגה והטווייה.

אין ספק בעיני שחפץ זה אי-אפשר לו שימש סליף, ובכל אופן אין ללמוד
מן החרק שבגב הדיסקוס שעביו 14 מ"מ, כי סליף לחוטים לפנינו, שכן אין בו
כדי להכיל חוטים במידה הדרושה, וספק הוא אם היתה תועלת בסליף כזה; מלבד-
זאת חסר דיסקוס כפול זה צינור או נקב להעביר בו קנה.

לעומת זאת מסתברת צורת החותם: א' מן הכתב, וב' מן החרק שהקל את
השימוש בחותם לאחר שנטבע, בייחוד מאחר שהחותם נעשה שטוח כדי שיהיה נוח
לטלטלו בכיסו של בעל-החותם. ואף-על-פי שאין האותיות כתובות למפרע — צורת
החותם ברורה.

ועוד זאת, אני נוטה לחשוב חפץ זה לחותם בגלל הכתובת ברכה בצד שם הבעלים.
הפרופ' מאיר העירני על כך שחותמות בחוגי המוסלמים מתחילים לרוב
במלה ברכה, ואולם גם בחוגי היהודים יש לנו סמוכים לכך.

בעסקי פעם במטבעות הפולניות בנות המאה הי"ב וראשית הי"ג שטבעות בהן
כתובות עבריות, נתקלתי בריבוי הברקתיאטים (מטבעות רקועות פח כסף דק כנייר
וטבעות רק מצד אחד) שבהם טבועה כתובת: ברכה. במציאת גלמבוקיה שבקרבת
גניזא (3) בלבד נמצאו י"א — מבין כ"ד טיפוסים — שבהם טבועה הכתובת ברכה, אם לבדה
ואם בצירופים שונים. בין המטבעות עצמן יש הטבעות שמות של יהודים, כגון:
אברהם פחה, יוסף הכהן, רבי אברהם בר יצחק יצ"ו ועוד (4). אז העליתי על דעתי כי
הכתובת ברכה במטבעות ההן היתה שיגרה של חוקק הרושמות בשביל הברקתיאטים,
ואינה מתכוונת לברך את מלך פולין, כדעת חוקרים שקדמוני.

ומהו נוסח חותם שהיה שגור בקרב החוקקים? לדעתי היתה זאת המלה ברכה.
כשם שהיתה שכיחה בחוגי המוסלמים בערבית.

מתשובה אחת של רב האי גאון בן המאה הי"א לספה"נ, אנו למדים על חותם
הברכה: ישראל, שהיה דר בכפר, שיגר עלידי גוי אחד גבינה ושיגר עמו כתב, ובכל גבינה
וגבינה חותם בכתב עברי: ברכה (5).

מכאן נמצאנו למדים שחותם הכשרות היהודי במאה הי"א היה ברכה באותיות
עבריות, והוא היה משמש סימן שיש להאמין למעביר שאינו יהודי. בחחמפ"ג (6)
אפשר להסתפק בחותם אחד בלבד.

אני רואה בסליף העץ הנדון חותם מעין זה הנזכר בתשובת רב האי גאון.
ראייה לכך שחותמות מעין אלה היו עשויים עץ, אני מוצא בשני מקורות;
אמנם, מאוחרים הם לזמנו של החותם הנדון, אבל קשורים באותה מסורת עצמה.

(2) הפרופ. ל. א. מאיר הואיל לקרוא ולפרש כתובת זו. אני מחזיק לו טובה מרובה על-כך.

(3) ר' Ignace Polkowski, *Decouverte à Głębokie des monnaies polonaises du*

moyen-age, Gnesen, 1876.

(4) ר' שם, ע' 35 ואילך.

(5) ר' מילר, מפתח לתשובות הגאונים, ע' 266.

(6) כלומר: חבית, חלתית, מוריית, פת, גבינה — אינן טעונות חותם בתוך חותם.